

FEMINIZACIJA I STAKLENI STROP U SUDAČKOJ I ODVJETNIČKOJ PROFESIJI U HRVATSKOJ

Pregledni znanstveni rad

*UDK 347.962.3-055.2(497.5)
347.965-055.2(497.5)*

Primljeno: 4. veljače 2013.

Luka Keller, dipl.iur.*

U ovom radu razmatramo dva istraživačka pitanja: prvo, je li u sudačkoj i odvjetničkoj profesiji u Hrvatskoj na djelu feminizacija; i drugo, postoji li stakleni strop u napredovanju žena u više razine sudačke i odvjetničke profesije u Hrvatskoj. U uvodu definiramo feminizaciju i stakleni strop, elaboriramo naša istraživačka pitanja i metodologiju te argumentiramo izbor stranih sudačkih i odvjetničkih profesija s kojima uspoređujemo hrvatske. U drugom dijelu analiziramo feminizaciju i stakleni strop u hrvatskoj sudačkoj profesiji te dajemo usporedbu spolne zastupljenosti u hrvatskoj, njemačkoj i poljskoj sudačkoj profesiji. U trećem dijelu rada analiziramo feminizaciju i stakleni strop u hrvatskoj odvjetničkoj profesiji te uspoređujemo spolnu zastupljenost u hrvatskoj, američkoj i poljskoj odvjetničkoj profesiji. U zaključku evaluiramo odgovore na istraživačka pitanja.

Ključne riječi: feminizacija, stakleni strop, sudačka profesija, odvjetnička profesija

1. UVOD

U ovom radu koristimo se podacima o rastu postotka sutkinja i odvjetnica, odnosno odvjetničkih vježbenica u Hrvatskoj kako bismo dokazali feminizaciju sudačke i odvjetničke profesije. Nadalje, koristimo se podacima o postotku žena među sucima, predsjednicima sudova, odvjetnicima, odvjetničkim vježbenicima u Hrvatskoj, predsjednicima i članovima izvršnih tijela Hrvatske odvjetničke komore kako bismo istražili stakleni strop u sudačkoj i odvjetničkoj profesiji u Hrvatskoj.

Feminizacija sudačke i odvjetničke profesije u Hrvatskoj znači da se postotak žena u sudačkoj i odvjetničkoj profesiji u Hrvatskoj u zadnjih dvadeset godina povećao. U kontekstu našeg rada stakleni strop znači da žene u sudačkoj i odvjetničkoj profesiji u Hrvatskoj napreduju do viših položaja u tim profesijama u postotku koji je manji od postotka žena u tim dvjema profesijama.¹ Stakleni je strop nevidljiva, ali postojeća

* Luka Keller, dipl.iur., asistent na Katedri za sociologiju Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

¹ „Stakleni strop je posebno problematičan za žene koje rade u dominantno muškim zanimanjima i profesijama. Žensko napredovanje ne zaustavlja se zbog unutarnje nesposobnosti za posao ili nedostatka osnovnih kvalifikacija, nego zbog nedostatka sponzorstva dobro pozicioniranih, moćnih, starijih kolega u

barijera koja sprečava žene da napreduju u znatnijem postotku na najviše položaje u profesiji.^{2,3} Veći ulazak žena u profesije valja promatrati u kontekstu njihove plaćenosti i mogućnosti za društvenu pokretljivost⁴ u karijeri.

Rad je strukturiran oko dva istraživačka pitanja: prvo, postoji li u Hrvatskoj feminizacija sudačke i odvjetničke profesije, i drugo, postoji li stakleni strop za žene u sudačkoj i odvjetničkoj profesiji u Hrvatskoj. Metodologija kojom se koristimo u ovom radu jest analiza podataka. Koristimo se statističkim podacima o brojnosti žena u hrvatskoj sudačkoj i odvjetničkoj profesiji kako bismo dokazali da se obje profesije feminiziraju. Nadalje, koristimo se statističkim podacima o postotku žena na određenom rangu suda, o postotku žena na mjestu predsjednika sudova kako bismo dokazali nadzastupljenost muškaraca na mjestima predsjednika sudova te piramidalnu strukturu sudačke profesije: što je sud viši, to je u njemu veći postotak muškaraca. Također, analiziramo statističke podatke o postotku i broju žena među odvjetnicima i odvjetničkim vježbenicima te u tijelima Hrvatske odvjetničke komore kako bismo dokazali postojanje staklenog stropa u hrvatskom odvjetništvu.

Komparatistička perspektiva ovog rada donosi usporedbu hrvatske s njemačkom i poljskom sudačkom profesijom te usporedbu hrvatskog odvjetništva s američkim i poljskim odvjetništvom. Taj izbor stranih profesija s kojima uspoređujemo sudačku i odvjetničku profesiju u Hrvatskoj valja argumentirati. Uspoređujemo hrvatsku sudačku profesiju s njemačkom zbog nekih sličnih društvenih okolnosti. Naime, sudačka profesija u DDR-u primjer je pravne profesije u socijalizmu koja se s ujedinjenjem Zapadne i

artikuliranju svoje vrijednosti za organizaciju ili profesiju.“ Giddens, Anthony: *Sociologija: prema 4. engleskom izdanju*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 2007, 290.

²„Glass ceiling“ ili, u doslovnom prijevodu, stakleni strop, koncepcija je o nepisanom pravilu koje se provodi u praksi. Baker, Joe G.: *Glass Ceilings or Sticky Floors? A Model of High-Income Law Graduates*, Journal of Labor Research, br. 24, izd. 4., 2003, 695-711.

³ Žene napreduju do određenog nivoa u pravnoj profesiji, više od toga vrlo rijetko. „Stakleni strop' odnosi se na transparentnu, ali vrlo realnu barijeru između srednjeg menadžmenta i njegova ekvivalenta (s jedne strane, L. K.) i teže dohvatljivog prostora uspjeha (s druge strane, L. K.) na vrhu ljestvice – glavni odvjetnik, menadžer odvjetničkog ureda, dekan pravnog fakulteta, korporativni direktor.“ Epstein, Cynthia Fuchs; Saute, Robert; Oglensky, Bonnie; Gever, Martha: *Glass ceilings and open doors: women's advancement in the legal profession: A Report to the Committee on Women in the Profession*, The Association of the Bar of the City of New York, Fordham Law Review, br. 64, 1995, 306. Ne postoje konkretne formalne zapreke da žene dospiju na te položaje, no one u praksi na njih dopijevaju rijetko ili nikad. Od 103 intervjuirane odvjetnice u osam velikih newyorških odvjetničkih ureda samo su dvije ušle na položaje visokog menadžmenta. Nadalje, nije bilo spolne diskriminacije u zapošljavanju niti razlike u plaćama po spolu u navedenih osam tvrtki. Zaposlenicima i zaposlenicama jednako je omogućen rad na pola radnog vremena i korištenje roditeljskim dopustom. Usprkos svim navedenim elementima spolne ravnopravnosti u velikim newyorškim odvjetničkim uredima, čini se da se stakleni strop smjestio na ulasku u visoki menadžment. Epstein i dr., 1995, 310.

⁴ Sekulić definira društvenu pokretljivost kao „promjenu socijalnog položaja na statusnoj ljestvici“. Kregar, Josip; Sekulić, Duško; Ravlić, Slaven; Grubišić, Ksenija: *Uvod u sociologiju*, Sveučilišna tiskara, Zagreb, 2008, 260. Stark definira društvenu pokretljivost kao „promjenu položaja unutar stratifikacijskog sustava“, Stark, Rodney: *Sociology, Tenth Edition*, Thomson Wadsworth, Belmont, 2007, 657.

Istočne Njemačke početkom devedesetih godina dvadesetog stoljeća transformira u zapadnjačku, kapitalističku, karijernu profesiju.⁵ Istovremeno, sudačka profesija u zapadnoj Njemačkoj nakon ujedinjenja postaje feminiziranija.⁶ Poljsku sudačku i odvjetničku profesiju odabrali smo zbog njihove sličnosti hrvatskoj sudačkoj i odvjetničkoj profesiji. Naime, riječ je o dvije zemlje sa sličnom genezom, odnosno transformacijom pravne profesije iz naglašeno egalitarne u stratificiranu profesiju.⁷ Izabrali smo američku odvjetničku profesiju za usporedbu s hrvatskom odvjetničkom profesijom zbog utjecaja koji američka odvjetnička profesija ima na promjene u odvjetničkim profesijama diljem svijeta. Pod time podrazumijevamo rast ukupnog broja odvjetnika, rast broja odvjetnika po odvjetničkom uredu te određenu korporativizaciju odvjetničkih ureda i odvjetničkog posla.⁸ Feminizacija odvjetničke profesije u SAD-u nastala je pod pritiskom tržišta, odnosno s naglim povećanjem potreba za pravnim uslugama.⁹ U Hrvatskoj je prvi val feminizacije odvjetničke profesije bio ideološki – proklamirana egalitarnost spolova u socijalizmu, a drugi tržišni – rast potreba za pravnim uslugama u devedesetim godinama dvadesetog stoljeća i poslije. U drugom valu feminizacije hrvatska odvjetnička profesija implementirala je promjene koje su pristigle iz američke pravne profesije, što je primjer globalizacije prava. Svrha usporedaba sa stranim pravnim profesijama dvojaka je: želimo usporediti feminizaciju hrvatske sudačke i odvjetničke profesije s feminizacijom stranih sudačkih i odvjetničkih profesija, primjerice u kolikoj je mjeri sudačka profesija u Hrvatskoj feminizirana u odnosu na sudačku profesiju u Njemačkoj i Poljskoj. Nadalje, želimo utvrditi koliko je snažan utjecaj američke odvjetničke profesije na hrvatsku te u kakvu su odnosu promjene u stranim i hrvatskim pravnim profesijama.

2. SUTKINJE I SUCI U HRVATSKOJ SUDAČKOJ PROFESIJI

Pravnici zaposleni u sudačkoj profesiji većinom su žene. Na svim sudovima u Republici Hrvatskoj (osim Ustavnog suda i Vrhovnog suda) pravnica ima više nego pravnik. U 2010. godini žene su činile 72,5% sudaca prekršajnih sudova, 70,1% sudaca općinskih sudova, 67,4% sudaca trgovačkih sudova i 57,1% sudaca županijskih sudova. Nasuprot tomu, pravnice nisu u većini kad je riječ o sastavu Vrhovnog suda i Ustavnog suda. Pravnice čine 50% sudaca Vrhovnog suda i samo 38,5% Ustavnog suda.¹⁰ Takvu situaciju popravljaju činjenica da je po prvi put u Hrvatskoj na čelu Ustavnog suda žena.

⁵ Schultz, Ulrike: *The Status of Women Lawyers in Germany*, u Schultz, Ulrike; Shaw, Gisela (ur.): *Women in the world's legal professions*, Hart Publishing, Portland, 2003, 287.

⁶ Schultz, 2003, 275.

⁷ Fuszara, Malgorzata: *Women Lawyers in Poland under Impact of Post-1989 Transformation*, u Schultz, Ulrike; Shaw, Gisela (ur.): *Women in the world's legal professions*, Hart Publishing, Portland, 2003, 382.

⁸ Kronman, Anthony T.: *The Lost Lawyer: Failing Ideals of the Legal Profession*, Harvard University Press, Harvard, 2000, 279-280.

⁹ Abel, Richard L.; Lewis, Phillip S.C.: *Putting Law Back into Sociology of Lawyers*, u Abel, Richard L.; Lewis, Phillip S.C. (ur.): *Lawyers in Society: Comparative Theories*, Beard Books, Washington, 2005, 480.

¹⁰ Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske: *Žene i muškarci u Hrvatskoj 2012.*, Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2012, 46.

2.1. Feminizacija u sudačkoj profesiji u Hrvatskoj

Je li na djelu trend feminizacije pravne profesije? Podaci o strukturi zaposlenih pravnika i pravnica u sudačkoj profesiji to jasno potvrđuju. Iz publikacije Državnog zavoda za statistiku *Žene i muškarci u Hrvatskoj 2012.*, iščitavamo sljedeće podatke o povećanju broja pravica u sudačkoj profesiji kroz godine.¹¹ Počevši od prekršajnih sudova, na kojima je postotak sutkinja od 1970. u kontinuiranom rastu, uz stagnaciju u posljednjih 10 godina: 1970. – 15,2%; 1980. – 40,8%; 1990. – 58,1%; 2000. – 72,9%; 2005. – 69,6%; 2008. – 72,2%; 2009. – 72,3%; sve do Vrhovnog suda, u sastavu kojega 1961. nije bilo ni jedne sutkinje (!), ali je njihov postotak poslije stalno rastao: 1970. – 7,5%; 1980. – 11,1%; 1990. – 23,1%; 2000. – 48,5%; 2005. – 50%; 2008. – 52,6%; 2009. – 48,8%; 2010. – 50%, uz blagi pad između 2008. i 2009.¹² Valja voditi računa i o broju studenata koji upisuju pravne fakultete u Hrvatskoj te diplomiraju na njima. Sve više studentica upisuje i završava pravni studij svake godine.¹³ Godine 2010. 72% diplomiranih studenata prava bile su žene. To znači da će val porasta broja pravica zahvatiti i zapošljavanje u pravnoj profesiji, s određenim vremenskim odmakom uzrokovanim trajanjem studija i duljinom traženja zaposlenja u struci. Pretpostavimo u hipotetskom primjeru da studiranje traje šest godina i da traženje zaposlenja u struci traje jednu godinu. To bi značilo da bi učinci povećanja broja upisanih studentica na studije prava u Hrvatskoj u zapošljavanju bili vidljivi sedam godina nakon što počnu studirati. Ako tomu dodamo i vrijeme potrebno za stažiranje na sudu, pripremanje i polaganje pravosudnog ispita, otprilike dodatne tri godine, dolazimo do razdoblja od deset godina. Ovdje moramo napomenuti da će to razdoblje vjerojatno biti i duže s obzirom na promijenjeni sustav ulaska u sudačku profesiju. Naime, nakon položenoga pravosudnog ispita budući suci upisuju Državnu školu za pravosudne dužnosnike, nakon čega polažu tzv. sudački ispit, i tek zatim slijedi imenovanje sudaca. Prema našoj procjeni, petnaest godina potrebno je valu povećanja broja studentica upisanih na pravne fakultete u Hrvatskoj da se manifestira kroz zapošljavanje u sudačkoj profesiji. Današnji podaci o zapošljavanju u sudačkoj profesiji odraz su strukture studenata prava koji su se upisali na pravni studij prije 10 do 30 godina jer nisu svi suci zaposleni na hrvatskim sudovima u svojoj prvoj godini rada na sudu, nego ih većina ima određene godine staža u radu na sudu. Trgovački sudovi (od 1961. do 2009.) i županijski sudovi (od 1995. do 2009.) pokazuju kontinuirani trend rasta postotka sutkinja u svojem sastavu. Općinski sudovi (od 1961.) i Ustavni sud (od 1995.) također pokazuju trend kontinuiranog porasta broja sutkinja do 2008., nakon čega slijedi stagnacija (općinski sudovi), odnosno pad od 8% (Ustavni sud).¹⁴ Navedeni podaci svjedoče u prilog feminizaciji pravne profesije, dokazane zaposlenošću pravika u sudačkoj profesiji. U 2010. godini 1866 pravika radilo je u pravosuđu na sudačkim položajima. Muškarci čine većinu sudaca u jednom od dvaju

¹¹ Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, 2012, 46.

¹² Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, 2012, 46.

¹³ Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, 2012, 30.

¹⁴ Ustavni je sud relativno malen uzorak, u njemu je samo 13 sudaca. Odlazak jedne sutkinje iz Ustavnog suda smanjuje postotak žena u njemu za navedenih 8%.

najmanje brojnih sudova: Vrhovnom sudu. Ta dva suda zajedno zapošljavaju 54 suca. Ako pogledamo podatke za suce svih sudova zajedno, feminizacija pravne profesije još je očitija. Ako zbrojimo podatke za sve navedene sudove ($20 + 607 + 93 + 303 + 225 + 5 = 1253$)¹⁵, u hrvatskom pravosuđu rade 1253 sutkinje.

	BROJ SUTKINJA PO VRSTI SUDA	POSTOTAK SUTKINJA PO VRSTI SUDA
USTAVNI SUD	5	38,5
VRHOVNI SUD	20	50
ŽUPANIJSKI SUDOVI	225	57,1
TRGOVAČKI SUDOVI	93	67,4
OPĆINSKI SUDOVI	607	70,1
PREKRŠAJNI SUDOVI	303	72,5
UKUPNO	1253	67 ¹⁶

Tablica 1. Usporedba broja i postotka sutkinja po vrsti suda

Podijeljeno ukupnim brojem od 1866 sudaca, udio sutkinja u našem pravosuđu iznosi 67%. Usporedimo sada taj ukupni postotak sutkinja u hrvatskom pravosuđu s postotkom sutkinja po pojedinim vrstama sudova u Hrvatskoj. Najsličniji tom ukupnom postotku sutkinja u hrvatskom pravosuđu jest postotak sutkinja na trgovačkim sudovima, koji iznosi 67,4%. To znači da spolna struktura sudaca zaposlenih na trgovačkim sudovima najvjernije odražava ukupnu spolnu strukturu sudaca u Hrvatskoj. Na drugom su mjestu prema kriteriju sličnosti ukupnom postotku sutkinja u našem pravosuđu općinski sudovi sa 70,1% sutkinja. Valja istaknuti da općinski sudovi u Hrvatskoj zapošljavaju najveći broj sudaca: 866, odnosno 46,33% svih sudaca u Hrvatskoj. Nadalje, općinski sudovi zapošljavaju čak 48,44% svih sutkinja u Hrvatskoj. Nastavljajući analizu, slijede županijski sudovi, na kojima je postotak sutkinja (57,1%) manji od ukupnog postotka sutkinja u hrvatskom pravosuđu (67%) za 10 postotnih bodova. Nadalje, taj je postotak za 13 postotnih bodova manji od postotka za općinske sudove. Razloge valja tražiti u nadređenosti županijskih sudova općinskim sudovima, u odnosu na koje županijski rješavaju u istim predmetima u drugom stupnju. Nadalje, županijski sudovi rješavaju u prvom stupnju u predmetima veće vrijednosti. Ono što iznenađuje jest statistička preciznost koja se manifestira u obrnutoj korelaciji između ranga suda i postotka sutkinja koje su u njemu zaposlene. Jednostavnije rečeno, što je sud višeg ranga, to je na njemu zaposlen manji postotak sutkinja. Steče se dojam da je riječ o ciljanoj politici zapošljavanja u sudačkoj profesiji, o određenoj institucionaliziranoj diskriminaciji na osnovi spola. To se najslikovitije demonstrira u

¹⁵ Pomnožili smo postotak sutkinja ukupnim brojem sudaca određenog tipa suda i tako dobili broj sutkinja zaposlenih u određenom tipu suda. Publikacija *Žene i muškarci u Hrvatskoj 2012.* ne navodi broj sutkinja na određenom tipu suda, nego samo njihov postotak na određenom tipu suda u Hrvatskoj.

¹⁶ Podijelili smo broj sutkinja (1253) ukupnim brojem sudaca u Hrvatskoj (1869) i tako dobili postotak sutkinja na svim sudovima u Hrvatskoj.

sastavu Vrhovnog suda. Od 20 sudaca Vrhovnog suda samo su 10 sutkinje, odnosno 50%. Kad to usporedimo s ukupnim postotkom sutkinja zaposlenih u hrvatskom pravosuđu (67%), nalazimo razliku od 17 postotnih poena. Nadalje, valja usporediti postotak sutkinja u Vrhovnom sudu s postotkom sutkinja u sudovima koji su nižeg ranga od Vrhovnog suda, a to su županijski i općinski sudovi. Županijski sudovi imaju 57% sutkinja, dok općinski sudovi imaju 70% sutkinja. Dakle, što je sud nižeg ranga, to je u njemu veći postotak žena. Ako se implicira da su muškarci i žene jednako kvalitetni pravnici, zašto su muškarci nadzastupljeni u Vrhovnom sudu u Republici Hrvatskoj? Zašto je zastupljenost spolova u Vrhovnom sudu otporna na trend feminizacije sudačke profesije? Podsjetimo da je udio muškaraca u hrvatskoj sudačkoj profesiji 33%, a udio muškaraca među sucima Vrhovnog suda čak je 50%.¹⁷

Naša analiza postupne i kontinuirane feminizacije hrvatske sudačke profesije zahtijeva detaljniju obradu:

	UKUPNO	SPOLNA RASPODJELA (%)	
		ŽENE	MUŠKARCI
1961.	30	-	100
1970.	40	7,5	92,5
1980.	27	11,1	88,9
1990.	39	23,1	76,9
2000.	33	48,5	51,5
2005.	42	50	50
2008.	38	52,6	47,4
2009.	41	48,8	51,2
2010.	40	50	50

Tablica 2. Suci Vrhovnog suda¹⁸

¹⁷ Vrhovni i Ustavni sud imaju različite modalitete imenovanja sudaca. Zato u našoj analizi feminizacije sudačke profesije stavljamo naglasak na usporedbu Vrhovnog suda sa županijskim i općinskim sudovima jer je riječ o sudovima iste vrste i različitog ranga.

¹⁸ Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, 2012, 46.

	UKUPNO	SPOLNA RASPODJELA (%)	
		ŽENE	MUŠKARCI
1961.	372	15,3	84,7
1970.	461	22,1	77,9
1980.	656	36,9	63,1
1990.	800	48,1	51,9
2000.	868	63,7	36,3
2005.	879	67,8	32,2
2008.	868	69,4	30,6
2009.	852	69,1	30,9
2010.	866	70,1	29,9

Tablica 3. Suci općinskih sudova¹⁹

	UKUPNO	SPOLNA RASPODJELA (%)	
		ŽENE	MUŠKARCI
1961.	47	6,4	93,6
1970.	62	8,1	91,9
1980.	90	15,6	84,4
1990.	116	34,5	65,5
2000.	145	52,4	47,6
2005.	156	56,4	43,6
2008.	142	62,7	37,3
2009.	140	65,0	35,0
2010.	138	67,4	32,6

Tablica 4. Suci trgovačkih sudova²⁰¹⁹ Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, 2012, 46.²⁰ Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, 2012, 46.

	UKUPNO	SPOLNA RASPODJELA (%)	
		ŽENE	MUŠKARCI
1970.	197	15,2	84,8
1980.	265	40,8	59,2
1990.	296	58,1	41,9
2000.	395	72,9	27,1
2005.	434	69,6	30,4
2008.	424	72,2	27,8
2009.	422	72,3	27,7
2010.	418	72,5	27,5

Tablica 5. Suci prekršajnih sudova²¹

	UKUPNO	SPOLNA RASPODJELA (%)	
		ŽENE	MUŠKARCI
1995.	212	32,5	67,5
2000.	319	42	58
2005.	368	49,7	50,3
2008.	379	53,8	46,2
2009.	398	55,5	44,5
2010.	394	57,1	42,9

Tablica 6. Suci županijskih sudova²²

	UKUPNO	SPOLNA RASPODJELA (%)	
		ŽENE	MUŠKARCI
1995.	11	-	100
2000.	11	18,2	81,8
2005.	13	30,8	69,2
2008.	13	46,2	53,8
2009.	13	38,5	61,5
2010.	13	38,5	61,5

Tablica 7. Suci Ustavnog suda²³

²¹ Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, 2012, 46.

²² Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, 2012, 46.

²³ Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, 2012, 46.

Za Vrhovni sud, trgovačke sudove i općinske sudove raspolažemo podacima od 1961. do 2010., za prekršajne sudove od 1970. do 2010., a za Ustavni sud i županijske sudove od 1995. do 2010. Na općinskim i trgovačkim sudovima postotak sutkinja kontinuirano raste od 1961. do 2010. Na Vrhovnom sudu postotak sutkinja raste od 0% u 1961. do 48,8% u 2000. godini. Od 2000. do 2010. postotak sutkinja u Vrhovnom sudu kreće se oko 50%. Na prekršajnim sudovima postotak sutkinja raste od 15% u 1970. do 73% u 2000. te se do 2010. kreće između 70% i 73%. Županijski sudovi pokazuju trend kontinuirane feminizacije od 1995. do 2010. Sastav Ustavnog suda 1995. bio je bez jedne sutkinje te je postotak žena u njemu narastao do rekordnih 46,2% 2008. godine, nakon čega se smanjio na sadašnjih 38,5%. Za sve spomenute tipove sudova na djelu je feminizacija sudačke profesije.

2.2. Usporedba spolne zastupljenosti na hrvatskim i njemačkim sudovima

Nakon što smo usporedili zastupljenost žena u hrvatskim sudovima ovisno o rangu suda, usporedimo zastupljenost žena u hrvatskim sudovima sa zastupljenošću žena u sudovima drugih zemalja, primjerice u Njemačkoj. Konstatirali smo da je u Hrvatskoj, što je određen sud višeg ranga, u njemu manji postotak zaposlenih sutkinja. Međutim, usporedit ćemo postotak sutkinja u Vrhovnom sudu Republike Hrvatske s postocima sutkinja u njemačkim vrhovnim sudovima. Komparativnom analizom možemo utvrditi kakve su hrvatske brojke u odnosu na strane. Konkretno, Schultz²⁴ navodi brojeve i postotke sutkinja za najviše sudove u Njemačkoj, a to su federalni (savezni) sudovi:

SAVEZNI USTAVNI SUD	SAVEZNI VRHOVNI SUD	SAVEZNI UPRAVNI SUD	SAVEZNI POREZNI SUD	SAVEZNI RADNI SUD	SAVEZNI SOCIJALNI SUD	UKUPNO
5 OD 16	13 OD 123	5 OD 78	19 OD 133	11 OD 80	5 OD 67	
31,25	10,57	6,41	14,28	13,75	7,46	11,67

Tablica 8. Broj i postotak sutkinja na federalnim sudovima u Njemačkoj²⁵

U tablici su podaci za 1999. godinu. Možemo ih usporediti s podacima za hrvatske sudove u 2000. godini.²⁶ Te godine Vrhovni sud Republike Hrvatske imao je za 38 postotnih poena veći postotak sutkinja od njemačkoga Saveznoga vrhovnog suda. Godine 2012. njemački Savezni vrhovni sud ima 26% sutkinja, dok naš Vrhovni sud ima 50% sutkinja.²⁷ Ustavni sud Republike Hrvatske imao je u tom razdoblju za 13 postotnih poena manje sutkinja nego njemački Savezni ustavni sud. Međutim, u proteklih 12 godina raste postotak sutkinja u Ustavnom sudu Republike Hrvatske: 2005. iznosi 31%, 2008. – 46%. Osim toga, na čelu je Ustavnog suda Republike Hrvatske žena, profesorica

²⁴ Schultz, 2003, 284.

²⁵ Podaci se odnose na 1999. godinu. Schultz, 2003, 284.

²⁶ Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, 2012, 46.

²⁷ http://ec.europa.eu/justice/gender-equality/gender-decision-making/database/judiciary/supreme-courts/index_en.htm, 5. 2. 2013., Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, 2012, 46.

Jasna Omejec. Postotak žena u najvišim sudovima u Hrvatskoj veći je od postotka žena u najvišim njemačkim sudovima. Nadalje, ako usporedimo podatke o ukupnom postotku sutkinja u njemačkom pravosuđu za 1999. i u hrvatskom pravosuđu za 2000., dolazimo do sljedećih rezultata: samo je 26% sutkinja u njemačkom²⁸ i čak 57% sutkinja u hrvatskom pravosuđu.²⁹ Usporedba njemačke i hrvatske sudačke profesije bitna nam je i zbog još jednog razloga. Ujedinjenje Istočne i Zapadne Njemačke povežalo je dva različita pravna sustava i dvije različite pravne profesije. Njemačka je članica Europske unije. Njezin istočni dio bio je komunistički (kao i Hrvatska do 1990.) te se morao prilagoditi na zapadnonjemačku koncepciju pravne profesije. Istočnonjemačka sudačka profesija bila je feminizirana na sličan način kao i hrvatska sudačka profesija u okviru Jugoslavije. Primjerice, 1980. u Hrvatskoj žene čine 37% sudaca općinskih sudova, 41% sudaca prekršajnih sudova, 15% sudaca trgovačkih sudova te 11% sudaca Vrhovnog suda.³⁰ Nadalje, u trenutku ujedinjenja Njemačke postotak žena u zapadnonjemačkoj pravnoj profesiji bio je zanemariv.³¹ Naslijeđe socijalizma omogućilo je veći egalitarizam spolova u pravnoj profesiji u istočnom dijelu Njemačke. Nakon 1991. egalitarizam spolova u njemačkoj pravnoj profesiji doživljava blagi pad u istočnom te rast u zapadnom dijelu zemlje.³² Njemački je primjer svojevrsni „društveni laboratorij“, koji nam daje uvid u to kako se pravna profesija stvorena u komunizmu prilagođuje zapadnoj pravnoj profesiji u okviru Europske unije.³³ S obzirom na to da Hrvatska 2013. ulazi u Europsku uniju, smatramo njemački primjer relevantnim za naš rad.

2.3. Usporedba spolne zastupljenosti u hrvatskoj i poljskoj sudačkoj profesiji

Pravna profesija u Poljskoj sljedeći je primjer pravne profesije proizašle iz socijalizma koji je usporediv s hrvatskom pravnom profesijom. U Poljskoj, kao i u Hrvatskoj, postotak sutkinja opada s rangom suda.³⁴ Nadalje, 2000. žene u Poljskoj čine 66,2% sudaca na općinskim sudovima i 58,4% sudaca na županijskim sudovima, a samo 22% sudaca na najvišem sudu.³⁵ To možemo usporediti sa sličnom zastupljenošću žena na hrvatskim sudovima promatramo li 2000. godinu. Na našem Ustavnom sudu 2000. godine bilo je 18,2% sutkinja; na županijskim sudovima sutkinje su činile 52,4%, a na općinskim 63,7% sudaca. Podaci za Hrvatsku i Poljsku iz 2000. slični su, razlikuju se 3-6% u korist Poljske, gdje je nešto veća zastupljenost sutkinja u pravosuđu.

²⁸ Schultz, 2003, 280.

²⁹ Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, 2012, 46.

³⁰ Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, 2012, 46.

³¹ Shaw, Gisela: *Women Lawyers in the New Federal States of Germany: from Quantity to Quality?*, 323-324, u Schultz, Ulrike; Shaw, Gisela (ur.): *Women in the world's legal professions*, Hart Publishing, Portland, 2003.

³² Schultz, 2003, 275.

³³ Schultz, 2003, 287.

³⁴ Fuszara, 2003, 375.

³⁵ Fuszara, 2003, 375.

	HRVATSKA (2000)	POLJSKA (2000)
USTAVNI SUD	18,2	22
ŽUPANIJSKI SUDOVI	52,4	58,4
OPĆINSKI SUDOVI	63,7	66,2

	Hrvatska (2012)	Poljska (2012)
VRHOVNI SUD	48	26

Tablica 9. Postotak sutkinja na hrvatskim i poljskim sudovima 2000.³⁶ i 2012.³⁷

Dostupni podaci za 2012. godinu povoljniji su za Hrvatsku nego za Poljsku jer Hrvatska 2012. ima veći postotak sutkinja Vrhovnog suda.³⁸ Hrvatska i Poljska imaju sličnu spolnu strukturu zaposlenih sutkinja i sudaca (v. *supra*).

2.4. Postoji li stakleni strop za žene u zapošljavanju u sudačkoj profesiji?

Ako je odgovor na ovo pitanje potvrđan, on proizlazi iz vidljivog trenda da je, što je određeni sud viši, u njemu zaposleno manje žena. Upotrijebimo gore navedene podatke na sudove iste vrste, a različita ranga: Vrhovni sud – 50% sutkinja, županijski sudovi – 57,1% sutkinja i općinski sudovi – 70,1% sutkinja. Što je sud višeg ranga, to je postotak sutkinja u sastavu tog suda manji. Navedeno je razvidno iz tablice 10.:

	STRUKTURA SUTKINJA: BROJ SUTKINJA PO TIPOVIMA SUDA	POSTOTAK SUTKINJA NA ODREĐENOM TIPU SUDA
VRHOVNI SUD	20	50
ŽUPANIJSKI SUDOVI	221	57,1
OPĆINSKI SUDOVI	589	70,1

Tablica 10. Obrnuta korelacija između ranga suda i postotka sutkinja u određenom tipu suda

³⁶ Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, 2012, 46, Fuszara, 2003, 375.

³⁷ Vrhovni sudovi: http://ec.europa.eu/justice/gender-equality/gender-decision-making/database/judiciary/supreme-courts/index_en.htm,

Upravni sudovi: http://ec.europa.eu/justice/gender-equality/gender-decision-making/database/judiciary/administrative-courts/index_en.htm,

Ustavni sudovi: http://ec.europa.eu/justice/gender-equality/gender-decision-making/database/judiciary/constitutional-courts/index_en.htm, 5. 2. 2013.

³⁸ Vrhovni sudovi: http://ec.europa.eu/justice/gender-equality/gender-decision-making/database/judiciary/supreme-courts/index_en.htm,

Ustavni sudovi: http://ec.europa.eu/justice/gender-equality/gender-decision-making/database/judiciary/constitutional-courts/index_en.htm, 5. 2. 2013.

Ovdje nije riječ o slučajnosti: ovi nalazi potvrđuju Abelov zaključak iz 1985. o tome kako u sudačkoj profesiji u Jugoslaviji, bez obzira na povećanje broja žena, muškarci i nadalje zauzimaju najviše položaje.³⁹

Još jedan podatak iz iste publikacije⁴⁰ vezan uz sudačku profesiju zaslužuje našu pozornost, onaj vezan uz spolnu strukturu predsjednika sudova. Navedeni su sljedeći podaci o spolnoj strukturi predsjednika sudova u Hrvatskoj za 2009. prema vrstama suda: županijski sudovi imaju visokih 85,7% muškaraca predsjednika sudova, slijede ih trgovački sudovi s 46,2%, zatim općinski sudovi s 39,4% i prekršajni sudovi s 37,6%. Iz analize su izuzeti predsjednici Ustavnog i Vrhovnog suda. Pretpostavljamo da je razlog tomu što je posrijedi zanemariv uzorak. Sukladno činjenici da imamo samo jedan Ustavni sud i jednu predsjednicu Ustavnog suda, odnosno jedan Vrhovni sud i jednog predsjednika Vrhovnog suda, postotak muškaraca ili žena na čelu bilo kojega od tih dvaju sudova može iznositi samo 0 ili 100%. Na čelu dvaju najviših hrvatskih sudova jesu muškarac i žena. Međutim, situacija u ostalim sudovima nije izbalansirana ni ravnopravna. Naime, postoji određena korelacija između postotka predsjednica sudova i postotka sutkinja za isti tip suda. Mišljenja smo da je riječ o dvjema varijablama koje su po svojoj naravi zavisne. One ne uzrokuju jedna drugu. Obje varijable uzrokuje treća, nezavisna varijabla. Tu varijablu artikuliramo kao rang suda. Što je sud viši, to je veći raskorak između postotka sutkinja u tom sudu i postotka predsjednica tog tipa suda. Nadalje, primjećujemo da je postotak sutkinja zaposlenih na svakom tipu suda manji od postotka predsjednica sudova na istom tipu suda. Razlike između postotka sutkinja i predsjednica sudova za pojedini tip suda slične su za trgovački sud (13,6%), općinski sud (9,5%) i prekršajni sud (10,1%). Podatak koji ilustrira stupanj diskriminacije jest onaj vezan za županijske sudove. Sutkinje čine 57,1% sudaca županijskih sudova. Međutim, samo je 14,3% predsjednica županijskih sudova. Usporedba je najkonzekventnija ako uspoređujemo županijski i općinski sud jer je riječ o sudovima koji su u odnosu subordinacije. Na županijskim sudovima postotak predsjednica sudova za 43 postotna poena (odnosno četiri puta) manji je od postotka sutkinja, dok je na općinskim sudovima postotak predsjednica sudova za 9,5 postotnih poena manji od postotka sutkinja. Na županijskim je sudovima gotovo četiri puta manji postotak predsjednica sudova nego na općinskim sudovima. Nadalje, na županijskim je sudovima gotovo pet puta veća razlika između postotka sutkinja i postotka predsjednica sudova u odnosu na općinske sudove. Ovaj nalaz smatramo znakovitim. Valja usporediti te podatke s postotkom sudaca i sutkinja pojedine vrste suda. Postotak predsjednica svih tipova sudova manji je od ukupnog postotka sutkinja u hrvatskoj sudačkoj profesiji, što se jasno vidi iz tablice 11.

³⁹ „Čak i u Jugoslaviji, gdje se udio sutkinja povećao s 5 na 30% od svih sudaca nakon Drugoga svjetskog rata, sutkinje su koncentrirane na nižim razinama.“ Abel, 1985, 39.

⁴⁰ Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, 2012, 47.

UKUPNI POSTOTAK SUTKINJA U HRVATSKOJ SUDAČKOJ PROFESIJI	POSTOTAK SUTKINJA	POSTOTAK PREDsjedNICA SUDOVA	VRSTA SUDA
67	57,1	14,3	ŽUPANIJSKI SUD
67	67,4	53,8	TRGOVAČKI SUD
67	70,1	60,6	OPĆINSKI SUD
67	72,5	62,4	PREKRŠAJNI SUD

Tablica 11. Postotak predsjednica sudova u Hrvatskoj u odnosu na postotak sutkinja⁴¹

Takav nalaz daje potvrđan odgovor na naša istraživačka pitanja o feminizaciji pravne profesije i o postojanju staklenog stropa u sudačkoj profesiji sukladno društvenoj stratifikaciji: što je određen sud viši, to je veći postotak muškaraca na položaju njegova predsjednika. Iz analize podataka o spolnoj strukturi zaposlenih u pravosuđu razvidno je da sutkinje čine dvije trećine hrvatske sudačke profesije (67%) te da sutkinje jesu u većini u svim sudovima osim u Ustavnom i Vrhovnom sudu. Može se pretpostaviti da će se trend feminizacije pravne profesije nastaviti jer je on primjetan u strukturi studenata Pravnog fakulteta u Zagrebu. Potreban je protek vremena (koji smo aproksimirali na deset godina) da se struktura današnjih studenata prava manifestira u zaposlenosti u okviru pravne struke.

3. PRAVNICE I PRAVNICI U ODVJETNIČKOJ PROFESIJI

3.1. Feminizacija odvjetničke profesije u Hrvatskoj

Pravnici u odvjetništvu pokazuju drugačiju spolnu strukturu zaposlenosti nego pravnici u sudačkoj profesiji. Podaci o tome dostupni su iz publikacije Državnog zavoda za statistiku *Statistički ljetopis 2010*.⁴² U tablici 33-5. pod nazivom „Odvjetnici i odvjetnički vježbenici“, koju prenosimo kao tablicu 12., nalaze se podaci o broju zaposlenih odvjetnika i odvjetničkih vježbenika u Hrvatskoj te podaci o broju zaposlenih odvjetnika i odvjetničkih vježbenika po spolu. Što nam ti podaci pokazuju? Ponajprije jasan trend povećanja broja odvjetnika u razdoblju od 2005. do 2009. godine. Nadalje, primjećujemo također trend linearnog rasta broja odvjetničkih vježbenika u navedenom razdoblju, s malom stagnacijom od 2008. do 2009. Povećava se broj žena koje rade kao odvjetnice. Međutim, usporedno se povećava i broj muškaraca koji su odvjetnici. Zbog toga ne možemo govoriti o znatnijem trendu feminizacije odvjetništva. Postotak žena u odvjetništvu nije se bitno mijenjao od 2005. do 2009. (od 36 do 39%), tek je neznatno narastao. Možemo zaključiti da i žene i muškarci u sličnom omjeru pridonose trendu povećanja broja odvjetnika u Hrvatskoj. Nadalje, možemo uvjetno etiketirati odvjetništvo kao „mušku profesiju“ zbog većeg broja odvjetnika od odvjetnica u

⁴¹Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, 2012, 46.

⁴² Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske: *Statistički ljetopis 2010*, Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, Zagreb, 2011, 558.

odvjetničkoj profesiji u Hrvatskoj, kao što sudačku profesiju možemo uvjetno smatrati „ženskom profesijom“ zbog gore prikazane i elaborirane brojnosti sutkinja na hrvatskim sudovima. Međutim, zaključak o odvjetništvu kao „muškoj profesiji“ bio bi nepotpun i netočan. Ako analiziramo podatke o broju odvjetničkih vježbenika u Hrvatskoj u razdoblju od 2005. do 2009., vidljiva je spolna struktura grupacije odvjetničkih vježbenika, koja je drugačija od spolne strukture odvjetnika. Naime, za razliku od odvjetnika, gdje su žene manjina (39%), među odvjetničkim vježbenicima žene su većina (61%). Odvjetnički su vježbenici mlađi dio odvjetničke populacije i odražavaju trend feminizacije odvjetničke profesije.⁴³ Ako usporedimo postotak odvjetničkih vježbenika 2005. i 2009. (60 i 61%), nema znatnije razlike. Drugim riječima, feminizacija odvjetničkog vježbeništva već se dogodila i održava se na jednakoj razini tijekom navedenog razdoblja. Broj vježbenika i vježbenica raste svake godine, i to neznatno, a sukladno tomu raste i ukupni broj odvjetničkih vježbenika. Iznimka je razdoblje od 2008. do 2009., kada broj odvjetničkih vježbenika bilježi blagi pad, neovisno o spolu. Međutim, ukupni broj zaposlenih u odvjetništvu, dakle odvjetnički vježbenici i odvjetnici zajedno, kontinuirano raste od 2005. do 2009. Iz velika broja odvjetničkih vježbenika možemo zaključiti da se pravna struka pomlađuje.

U kakvu je odnosu analiza tih podataka s prvim istraživačkim pitanjem o feminizaciji odvjetničke profesije u Hrvatskoj? Feminizacija je vidljiva u populaciji odvjetničkih vježbenika, ali još nije jasno vidljiva u populaciji odvjetnika. Prvi je razlog to što spolna struktura odvjetničkih vježbenika korelira sa strukturom diplomiranih studenata Pravnog fakulteta u Zagrebu. Vremenski razmak između završetka studija i zapošljavanja odvjetničkih vježbenika dovoljno je malen da postotak diplomiranih pravnicu među diplomiranim studentima Pravnog fakulteta u Zagrebu bude vrlo sličan postotku odvjetničkih vježbenica u vježbeničkoj populaciji.

3.2. Stakleni strop u odvjetničkoj profesiji u Hrvatskoj

Postoji li stakleni strop u odvjetničkoj profesiji u Hrvatskoj? Populacija odvjetničkih vježbenika znatno je mlađa od populacije odvjetnika. Ne samo što se odvjetnički vježbenici zapošljavaju rano u dobi između 23 i 29 godina nego i po sili zakona vježbeništvo ima ograničeno trajanje od 3 godine. To praktično znači da je većina odvjetničkih vježbenika u dobi od 23 do 32 godine, dok su odvjetnici u dobi od 26 do 65 godina. I taj široki raspon godina daje mogućí odgovor na pitanje zašto 60,5% odvjetnika čine muškarci – zato što su prije 20 do 40 godina većinu pravniku i studenata prava činili muškarci. Oni danas imaju 40 do 65 godina i utječu na strukturu odvjetničke profesije. Razlika u dobi između te dvije skupine onemogućuje da se trenutačno manifestira feminizacija odvjetničke profesije, ali možemo očekivati da se u odvjetništvu za 10

⁴³ Do sličnog zaključka o pomlađivanju ženske odvjetničke populacije dolaze Bartlett i Aitken. Istražujući odvjetničku profesiju u Queenslandu u Australiji, ustvrđuju da je 31% tamošnjih odvjetnica mlađe od 30 godina. Nadalje, za 41% odvjetnica koje imaju položen pravosudni ispit prošlo je pet ili manje godina otkako su položile pravosudni ispit i rade u odvjetništvu. Bartlett Francesca; Aitken, Lyn: *Competence in caring in legal practice*, International Journal of the Legal Profession, br. 16, izd. 2-3, 2009, 244.

godina manifestira val feminizacije iz dva razloga. Prvo, brojne vježbenice postat će odvjetnice. Drugo, većina odvjetnika koji odu u mirovinu u tih 10 godina bit će muškarci zato što su u najstarijoj skupini odvjetnika muškarci dominantna većina.

	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.
ODVJETNICI UKUPNO	2853	3051	3295	3565	3761
ŽENE	1028	1121	1248	1382	1485
MUŠKARCI	1825	1930	2047	2183	2276
ODVJETNIČKI VJEŽBENICI	1338	1424	1595	1676	1652
ŽENE	811	879	989	1027	1018
MUŠKARCI	527	545	606	649	634
ODVJETNICI I VJEŽBENICI UKUPNO	4191	4475	4890	5241	5413
ŽENE	1839	2000	2237	2409	2513
MUŠKARCI	2352	2475	2653	2832	2910

Tablica 12. Spolna struktura hrvatskog odvjetništva i odvjetničkog vježbeništva od 2005. do 2009. godine⁴⁴

Odgovor na naše drugo istraživačko pitanje o postojanju staklenog stropa u odvjetničkoj profesiji u Hrvatskoj glasi: stakleni strop postoji. Odvjetnička se profesija nedvojbeno feminizira. Žene čine većinu odvjetničkih vježbenika te će vjerojatno s vremenom činiti i većinu odvjetnika. Međutim, ta nam pretpostavka ne daje odgovor na pitanje hoće li postotak žena na najvišim položajima u odvjetničkoj profesiji odgovarati postotku žena u odvjetništvu. Ako pogledamo tko su bili predsjednici Hrvatske odvjetničke komore, zaključujemo da na čelu Komore nije bila nijedna žena.⁴⁵ Dakle, bez obzira na to što, prema podacima za 2009. godinu, žene čine 39,5% odvjetnika u Hrvatskoj i 61,6% odvjetničkih vježbenika, u povijesti Hrvatske odvjetničke komore čine 0% njezinih predsjednika. Ako je suditi po spolnoj zastupljenosti na čelnom mjestu u odvjetničkoj profesiji u Hrvatskoj, a to je mjesto predsjednika Hrvatske odvjetničke komore, tada postoji stakleni strop u odvjetničkoj profesiji u Hrvatskoj. Tu nije riječ o nekakvoj protokolarnoj funkciji, nego je posrijedi vođenje tijela koje regulira odvjetničku profesiju u Hrvatskoj. Pogledajmo sastav Izvršnog odbora Hrvatske odvjetničke komore. Od devetero članova Izvršnog odbora samo je jedna žena, odnosno žene čine 11% Izvršnog

⁴⁴ Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, 2011, 558.

⁴⁵ Trenutačni je predsjednik Hrvatske odvjetničke komore Robert Travaš. Od 1987. do 1994. godine predsjednik Komore bio je Mario Kos, od 1994. do 2000. Marijan Hanžeković, od 2000. do 2006. Ranko Pelicarić, od 2006. do 2012. Leo Andreis. <http://www.hok-cba.hr/Default.aspx?art=806&sec=16>, 13. 3. 2013.

odbora.⁴⁶ Upravni odbor HOK-a ima 37 članova, od kojih su samo pet žene, odnosno 13,5%.⁴⁷ Ukupni udio žena među odvjetnicima u Hrvatskoj iznosi 39,5%. Udio žena u Izvršnom odboru HOK-a za 28,5 postotnih poena manji je od ukupnog udjela, odnosno gotovo četiri puta manji, a u Upravnom odboru HOK-a za 26 postotnih poena manji je od ukupnog postotka, odnosno tri puta manji. Iz navedenoga zaključujemo da postoji stakleni strop u hrvatskom odvjetništvu.

	POSTOTAK ŽENA	OMJER BROJA ŽENA I UKUPNOG BROJA
ODVJETNIČKI VJEŽBENICI	61,6	1018 OD 1652
ODVJETNICI	39,5	1485 OD 3761
ČLANOVI IZVRŠNOG ODBORA HOK-A	13,5	5 OD 37
ČLANOVI UPRAVNOG ODBORA HOK-A	11,1	1 OD 9

Tablica 13. Postotak žena među odvjetničkim vježbenicima, odvjetnicima te članovima Izvršnoga i Upravnog odbora HOK-a⁴⁸

3.3. Usporedba spolne zastupljenosti u hrvatskoj i američkoj odvjetničkoj profesiji

Za početak valja konstatirati da je pravnička profesija u Hrvatskoj prije 30 godina imala izrazito egalitarnu strukturu. Podaci iz Abelova članka o komparativnoj sociologiji pravne profesije pokazuju da ni u jednoj drugoj državi osim Francuske postotak žena u pravnoj profesiji nije bio tako visok kao u bivšoj Jugoslaviji. Taj je postotak, prema Abelovu mišljenju, bio gotovo 50%.⁴⁹ Što se tiče sudačke profesije, žene su, prema Abelovim podacima, 1985. godine činile 30% sudačke profesije u Jugoslaviji. Nadalje, pravna je profesija omogućivala mobilnost pripadnicima nižih slojeva. Rekordnu zastupljenost nižih slojeva u pravnoj struci u Hrvatskoj (posredno *de facto* u cijeloj SFRJ) možemo pripisati društvenom uređenju. Nadalje, društveni se status odvjetničke profesije u Hrvatskoj promijenio u tih 30 godina. U Hrvatskoj odvjetničkoj profesiji došlo je do velikih promjena te se ona razvijala drukčije od američke odvjetničke profesije. U Hrvatskoj su to bile političke i ekonomske promjene na prijelazu iz osamdesetih u devedesete godine, dok je u SAD-u to bio gubitak monopola bijelih anglosaskih protestanata (tzv. WASP) nad odvjetničkom profesijom. Primjerice, u jugoslavenskoj inačici samoupravnog socijalizma, zbog samoupravljanja na svim razinama i potpisivanja raznih samoupravnih sporazuma, postojala je velika birokratska potreba za

⁴⁶ <http://www.hok-cba.hr/Default.aspx?art=806&sec=16>, 13. 3. 2013.

⁴⁷ <http://www.hok-cba.hr/Default.aspx?art=806&sec=16>, 13. 3. 2013.

⁴⁸ <http://www.hok-cba.hr/Default.aspx?art=806&sec=16>, 13. 3. 2013. Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, 2011, 558.

⁴⁹ „Ipak se čini se da je rast udjela žena u pravnoj profesiji zastao – u većini zemalja između 30% i 40%, a u nekima (poput Francuske i Jugoslavije) na gotovo 50%, ali nigdje više od toga.“ Abel, 1985, 23. „Čak i u Jugoslaviji, gdje se udio sutkinja povećao s 5 na 30% od svih sudaca nakon Drugog svjetskog rata, sutkinje su koncentrirane na nižim razinama.“ Abel, 1985, 39.

pravnicima na svim razinama, u svim poduzećima i organizacijama. Dakle, velik dio pravnika obavljao je neatraktivan, birokratski posao. U Hrvatskoj je izostao otežan pristup žena odvjetničkoj profesiji jer Hrvatska u okviru socijalističke Jugoslavije nije imala WASP-fazu odvjetničke profesije, poput SAD-a i Velike Britanije, niti ju je mogla imati.⁵⁰ Američko je odvjetništvo godinama bilo domena nad kojom su monopol imali bijeli muškarci anglosaskoga podrijetla, mahom protestantske provenijencije.⁵¹ Druga bitna razlika u razvoju hrvatske i američke odvjetničke profesije jest uvođenje kapitalističkog sustava u ekonomiji u Hrvatskoj, odnosno promjena ekonomskog modela. Bavljenje pravom, ponajprije odvjetništvom, postaje lukrativna profesija. Zahvaljujući visokim odvjetničkim tarifama, u odvjetništvu se može zaraditi velik novac. Raste potražnja za pravnim uslugama, što povećava broj odvjetnika i u Hrvatskoj i u SAD-u.⁵² Najavili smo komparaciju podataka o broju i spolu odvjetnika u Hrvatskoj i SAD-u.⁵³ Godine 1980. u SAD-u je među licenciranim odvjetnicima bilo 92% muškaraca i samo 8% žena. Godine 1991. postotak odvjetnica porastao je na 20%, a 2000. na 27%.

GODINA	1980.	1991.	2000.
POSTOTAK ODVJETNICA U SAD-U	8	20	27
POSTOTAK ODVJETNIKA U SAD-U	92	80	73

Tablica 14. Postotak odvjetnica u SAD-u 1980.-2000.⁵⁴

Hrvatska u odnosu na Sjedinjene Američke Države ima viši postotak žena u odvjetničkoj profesiji. Nadalje, udio studentica u ukupnom broju studenata prava u SAD-u između 1995. i 2004. pokazuje blagi porast.

⁵⁰ Kronman, 2000, 291-292.

⁵¹ „Veći dio svoje povijesti pravna profesija funkcionirala je kao ekskluzivni klub bijelih muškaraca srednje klase. Pod pretpostavkom da demografska homogenost vodi do zajedničkih stavova i vrijednosti, smatralo se da će to za korisnu posljedicu imati da će se odvjetnici prirodno pridržavati zajedničkih etičkih standarda Kontrola ulaska mogla se koristiti da se osigura da samo oni napravljeni od 'pravog materijala' dobiju privilegiju rada u odvjetništvu.” Nicolson, Donald: *Demography, discrimination and diversity: a new dawn for the British legal profession?*, International Journal for the Legal Profession, izd. 12., br. 2, Routledge, 2005, 201. To bi, drugim riječima, značilo da homogenost jamči kvalitetu i jedinstvenost struke. Slična se argumentacija rabila u SAD-u kako bi se određenim društvenim skupinama spriječio ulazak u pravnu profesiju.

⁵² Abel i Lewis, 2005, 480.

⁵³ Rennard Strickland and Frank T. Read: *The Lawyer Myth: A defense of the American legal profession*, Swallow Press/Ohio University Press, Athens, Ohio, 2008, 23.

⁵⁴ Strickland i Read, 2008, 23.

RAZDOBLJE	1995.-1996.	1999.-2000.	2003.-2004.
POSTOTAK STUDENTICA PRAVA U SAD-U	44%	47%	49%
POSTOTAK STUDENATA PRAVA U SAD-U	56%	53%	51%

Tablica 15. Postotak studentica i studenata prava u SAD-u⁵⁵

Kako je vidljivo iz tablica 14. i 15., na djelu je trend feminizacije američke pravne profesije – linearno se povećava postotak pravica u SAD-u. U Hrvatskoj je na djelu isti trend feminizacije, međutim, u Hrvatskoj je taj trend izraženiji jer se broj studentica upisanih na pravne fakultete u Hrvatskoj kreće oko 70%.⁵⁶ Taj podatak ide u prilog tvrdnji o feminizaciji hrvatske pravne profesije.

3.4. Usporedba spolne zastupljenosti u hrvatskoj i poljskoj odvjetničkoj profesiji

Odvjetnička profesija u Poljskoj podijeljena je u dva dijela – odvjetnike i pravne savjetnike. Od 1968. do 1998. udio odvjetnica narastao je s 12,8% na 29,5%.⁵⁷ Među pravnim savjetnicima, koji su manje lukrativni dio odvjetničke struke u Poljskoj, udio pravica u deset godina ostao je približno jednak – 48,3% u 1991. prema 49,3% u 1999.⁵⁸ Znakovito je protivljenje odvjetnika statusnom fuzioniranju s pravnim savjetnicima u jedinstvenu struku. Pravnih je savjetnika tri puta više (20.326 prema 7216), što bi integriranu odvjetničku struku (eventualno nastalu udruživanjem odvjetnika i pravnih savjetnika) činilo razmjerno spolno egalitarnom s čak 44% pravica. Možemo pretpostaviti da u Poljskoj postoji stanovit otpor brojnijem prodoru pravica u najlukrativnije razine pravne profesije. Valja dodati da navedeno stanje odvjetništva u Poljskoj možemo usporediti s brojkama u hrvatskom odvjetništvu. U Hrvatskoj većinu odvjetnika čine muškarci, no većinu odvjetničkih vježbenika čine žene. Ako gledamo zajedničke podatke za odvjetnike i odvjetničke vježbenike, uvidamo da žene čine 46,4% odvjetničke profesije. To je vrlo slično poljskom postotku žena u odvjetničkoj profesiji. Razdvojimo li te podatke, vidimo da čak 60,5% odvjetnika čine muškarci. Za odvjetničke vježbenike imamo suprotne podatke: čak 61,6% odvjetničkih vježbenika čine žene. U objema zemljama muškarci su većina u lukrativnijem i moćnijem dijelu odvjetničke profesije, no ta je većina svake godine sve tanja. Ženska je većina među odvjetničkim vježbenicima uvjerljiva i pokazuje trend feminizacije profesije. Pretežna većina odvjetničkih vježbenika postat će odvjetnici te će se feminizacija vježbeništva prelići i na odvjetništvo. Mišljenja smo da će za deset godina većina odvjetnika u Hrvatskoj biti žene.

⁵⁵ Strickland i Read, 2008, 23.

⁵⁶ Grgurev, Ivana: *Country report on legal perspectives of gender equality in Croatia*, u Efreanova, Veronika i dr. (ur.): *Legal Perspectives of Gender Inequality in South East Europe*, Center for South East European law school network, Skopje, 2012, 99; Prijić-Samaržija, Snježana; Avelini Holjevac, Ivanka; Turk Marko: *Žene u znanosti: Stakleni strop*, Društvena istraživanja, izd.18, br. 6, (104), 2009, 1052.

⁵⁷ Fuszara, 2003, 375.

⁵⁸ Fuszara, 2003, 384.

4. ZAKLJUČAK

Naš rad strukturiran je oko dva istraživačka pitanja navedena u uvodu. Odgovor na prvo istraživačko pitanje (je li u sudačkoj i odvjetničkoj profesiji u Hrvatskoj na djelu feminizacija) potvrđan je. Međutim, sudačka i odvjetnička profesija feminizirane su u različitoj mjeri: sudačka je profesija jače feminizirana. Sudačka profesija u Hrvatskoj jest feminizirana profesija u kojoj sutkinje tvore većinu od 67%. Što se tiče odvjetničke profesije u Hrvatskoj, muškarci su i dalje većina među odvjetnicima, ali su žene većina među odvjetničkim vježbenicima. Žene čine 46% odvjetničke profesije u Hrvatskoj te bi, prema našem predviđanju, kroz desetak godina mogle biti brojnije od muškaraca u odvjetničkoj profesiji. Komparativna analiza hrvatske i poljske odvjetničke i sudačke profesije pokazuje sličnu zastupljenost žena. Usporedba hrvatske i američke odvjetničke profesije pokazuje da je hrvatsko odvjetništvo više feminizirano od američkoga. Nadalje, hrvatska odvjetnička profesija imala je drugačiju genezu od američke. Američko odvjetništvo imalo je WASP-fazu diskriminacije žena, dok je hrvatsko odvjetništvo bilo egalitarno i otvoreno pravnicama. Uspoređujući hrvatsku i njemačku sudačku profesiju, zaključujemo da su sutkinje bitno zastupljenije u hrvatskom nego u njemačkom pravosuđu, čak i na najvišim sudovima.

Odgovore na drugo istraživačko pitanje o postojanju staklenog stropa u sudačkoj i odvjetničkoj profesiji evaluiramo posebno za svaku od dvije profesije. Postoji li stakleni strop u napredovanju žena u više razine sudačke profesije? Odgovor je – načelno da. Analizom ranga sudova i postotka sutkinja u njima pokazali smo da je, što je sud viši, u njemu manji postotak sutkinja. Nadalje, pokazali smo da je postotak sutkinja u određenoj vrsti sudova manji od postotka sutkinja koje su predsjednice određene vrste suda. Osim toga, što je sud višeg ranga, to je veća razlika između postotka sutkinja i postotka sutkinja predsjednica u toj vrsti suda. Kao alternativno objašnjenje možemo ponuditi da je za dostizanje viših razina sudačke profesije potrebno duže vrijeme – sadašnja feminizacija mogla bi postati vidljiva na višim razinama sudačke profesije kroz dvadeset godina.

Postoji li stakleni strop u hrvatskom odvjetništvu? Postoji. Istražili smo spolnu zastupljenost na mjestu predsjednika Hrvatske odvjetničke komore te u članstvu Upravnoga i Izvršnog odbora HOK-a. Žene nisu zastupljene i nikad nisu bile zastupljene na mjestu predsjednika Hrvatske odvjetničke komore. U izvršnim tijelima HOK-a žene su tri do četiri puta podzastupljene. Hrvatsko se odvjetništvo feminizira, ali stakleni strop u njemu ostaje. Može se pretpostaviti da će žene postati većina među hrvatskim odvjetnicima kroz sljedećih deset godina. Međutim, to nije jamstvo slabljenja staklenog stropa u hrvatskom odvjetništvu.

Summary

**FEMINISATION AND THE GLASS CEILING IN THE JUDICIAL
AND LEGAL PROFESSIONS IN CROATIA**

This paper focuses on two questions: the first refers to feminisation in the judicial and legal professions in Croatia; and the second asks if there is a glass ceiling in relation to the promotion of women to higher positions in the judicial and legal professions in Croatia. The introductory part defines feminisation and the glass ceiling, elaborates on research questions and methodology and provides reasons for the selection of foreign judicial and legal professions serving as a basis for comparison with Croatian professions. The second part analyses feminisation and the glass ceiling in the Croatian judicial profession and gives a comparison of gender representation among Croatian, German and Polish judges. The third part of the paper focuses on feminisation and the glass ceiling among Croatian lawyers and provides a comparison of gender representation among Croatian, American and Polish lawyers. The conclusion is an evaluation of the answers to the research questions.

Keywords: feminisation, glass ceiling, judicial profession, legal profession

Author:

Luka Keller

Assistant Lecturer, Department of Sociology, Faculty of Law, University of Zagreb